

REPERE ALE ÎNTEMEIERII BOTOȘANILOR: ALEXANDRU CEL BUN, ȘTEFAN CEL MARE, PETRU RAREȘ*

DANIEL BOTEZATU**

Împrejurările întemeierii așezării, apoi târgului Botoșanilor ne sunt, astăzi, necunoscute, documentele și izvoarele narative aducând puține lămuriri în acest sens. Putem însă deduce felul în care s-a desfășurat acest proces operând cu elementele cunoscute și făcând apel la logica istorică.

Constantin C. Giurescu observa că locurile în care au apărut târgurile erau atât de bine alese încât, în cele mai multe dintre cazuri, certificate și prin descoperiri arheologice, există o continuitate a locuirii care începe, în unele situații, încă din antichitate, dacă nu chiar din preistorie¹. Înainte de a oferi posibile explicații legate de circumstanțele întemeierii Botoșanilor, dorim să precizăm că legarea identitară a topicului Botoș-Botăș de așezarea cunoscută ulterior sub numele de Botoșani nu înseamnă, câtuși de puțin, că respectiva așezare nu ar fi avut o vechime mai mare. Cu alte cuvinte, sub acest nume, își putea continua existența o așezare mai veche, noul nume și circumstanțe favorabile consacrând o altă etapă de dezvoltare.

În acest sens, pe teritoriul actual al municipiului Botoșani fuseseră identificate, până în 1993, 24 de puncte arheologice aparținând unor culturi materiale care se succed, neîntrerupt, de la paleoliticul superior până la feudalismul târziu (secolele XVII-XVIII)².

În apropiere de municipiul Botoșani, la vest de acesta, se găsește un cătun numit Hudum, unde în anii 1970-1972, dar și ulterior, s-au efectuat cercetări arheologice care au dus la descoperirea unei așezări și a unei necropole medievale din secolele XIII-XV³.

---

* Articol inedit.

** Prof. doctorand, inspector educativ la Inspectoratul Școlar Județean Botoșani.

¹ C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene. Din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Edit. Academiei, București, 1967, p.73.

² Alexandru Păunescu, Paul Șadurschi, *Repertoriul arheologic al României (Județul Botoșani)*, în „H.”, IX, Editura „Glasul Bucovinei”, Iași-Rădăuți, 1994, p. 14 (au fost evidențiate puncte arheologice atât din interiorul municipiului, cât și de la marginile acestuia: cartierul Popăuți, strada Cișmea, dealul Dresleuca, barierele Agaflon, Curtești, Sulița și Hotin, Abatorul Vechi, dealul Botoșanca); vezi și Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. I, București, 1976, pp. 49-58 și vol. II, p.314.

Inventarul mormintelor (monede, inele și cercei de argint) și al locuințelor aparținând populației românești din secolul al XIV-lea ilustrează – pe lângă existența unui vechi nucleu de locuire – și posibilitatea situării, în apropiere, a unui centru meșteșugăresc în care să fi fost realizate respectivele obiecte de podoabă, dar și a unui centru de schimb în care să se poată folosi moneda. Antecedente existau de vreme ce, în cuprinsul orașului Botoșani, s-au descoperit monede bizantine de bronz, numite *folles*, emise la Constantinopol, probabil prin secolul al XI-lea și destinate, datorită valorii mici, schimbului mărunt⁴.

În urmă cu mai bine de patru decenii, la aproximativ jumătate de kilometru de satul Victoria, comuna Stăuceni, pe partea dreaptă a drumului ce merge spre Ștefănești, s-a descoperit un tezaur medieval datând din secolele XV-XVI, compus din 25 de obiecte de podoabă din argint și argint aurit, precum și 111 monede⁵.

Obiectele de podoabă descoperite aici par a fi fost prelucrate într-un atelier transilvănean, caz în care ar ilustra desfășurarea unui prosper comerț, dar puteau fi executate și într-un atelier local, producător de piese de orfevrărie pentru boierimea locală și pătura înstărită a orașenilor⁶. În ambele cazuri, centrul comercial cel mai apropiat nu putea fi decât la Botoșani și chiar dacă momentul teaurizării este estimat la o dată după 1520, cazul citat poate ilustra realități anterioare acestui moment.

Tot lângă Botoșani, dar în cealaltă extremitate, se află un vechi sat, cel al Cătămărăștilor. Prima sa atestare documentară este din 15 iunie 1431, când Alexandru cel Bun îi întărește lui pan Cupcici vornic satele „peste bucovină” Diacăuți și Catamareuți, „pe care i-a schimbat cu Catamare pentru Șerbăuți”⁷.

Aproximativ aceeași vechime pare să o aibă un alt sat, Tulbureni (azi cartier mărginaș al municipiului Botoșani). La 13 martie 1555, Alexandru Lăpușneanu întărea popii Cozma șase părți din satul „unde a fost Mihăilă”, în Dobrova, unde sunt Huhurezii, „care acum se numește Tulbureni”⁸. Se invocă privilegiile mai vechi, de la „fratele domniei mele, Ștefan voievod <cel Tânăr>” și de la „bunicul domniei mele, Alexandru voievod”. În acest caz, sensul termenului bunic este acela de strămoș, iar acest strămoș nu poate fi decât Alexandru cel Bun. Expresia „unde a fost Mihăilă” ar putea semnala existența unei așezări și mai vechi⁹, cu atât mai mult cu cât, în același document, este

³ Victor Spinei, Rodica Popovici-Baltă, *Principalele rezultate ale săpăturilor de la Hudum-Botoșani din anii 1970-1972*, în *Din trecutul județului Botoșani*, 1974, *passim*.

⁴ *Istoria Românilor*. vol. III, *Genezele românești*, coord. acad. Ștefan Pascu, acad. Răzvan Theodorescu, E.E., București, 2001, p. 210.

⁵ Gabriela Coroliuc, *Tezaurul feudal de la Stăuceni-Botoșani (sec. XV-XVI)*, în „H.”, 1979, Botoșani, 1980, p. 267.

⁶ *Ibidem*, p. 269. Autoarea articolului remarcă asemănarea tehnicii de execuție a inelului cu piatră din tezaurul de la Stăuceni-Botoșani cu unul din inelele descoperite la Hudum, în timpul campaniei din 1970-1972.

⁷ *Documenta Romaniae Historica* (în continuare DRH), A. Moldova, I (1384-1448), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, nr. 103.

⁸ *Documente privind istoria României* (în continuare DIR) A, Moldova, Veac XVI, vol.II, pp. 67-68, nr. 64.

⁹ Al. I. Gonja, *De la curțile cnejoilor la târgurile medievale moldovenești*, în *Studii de istorie medievală*, texte selectate și pregătite pentru tipar de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei, Editura Dosoftei, Iași, 1998, p. 170.

menționat și satul lui Bârsan, unde a fost jude Nan¹⁰(?), care se cheamă Oncanii, învecinat cu Tulburenii și aflat în stăpânirea aceluiași proprietar, sat despre care am arătat că ar putea avea o vechime mai mare decât cea a statului medieval Moldova.

Alte sate, din apropierea Botoșanilor, care par a avea o vechime cel puțin egală sunt Măcicăteni (Măscăteni) pe Jijia, Onțeni, Teișori și Necșeni. Lor li se adaugă Orășenii și Popăuții (azi cartier al Botoșanilor), la care ne-am referit deja.

Toate așezările rurale invocate erau situate în vecinătatea, mai mult sau mai puțin apropiată, a Botoșanilor. Unele, probabil și cele mai vechi, aveau o dispunere concentrică: Popăuți, Cătămărăști, Teișori, Orășeni, Oncani, Stăuceni, în centru fiind Botoșanii. Mai îndepărtate erau satele Măcicăteni, Onțeni și Necșeni. Din toate aceste sate se putea ajunge la târg la Botoșani și de acolo înapoi pe parcursul unei singure zile.

Exista așadar o zonă de relativă aglomerație demografică în jurul Botoșanilor, o periferie alcătuită din sate mici, aflate la distanțe accesibile între ele, dar și față de Botoșani, făcându-se astfel simțită nevoia unui centru cu funcția, în primul rând, de regulator al vieții economice din regiune, apoi și de ordonator administrativ, politic, militar și religios al aceluiași areal¹¹.

În această regiune Botoșanii ar fi putut avea, pentru o perioadă, același statut cu al celorlalte sate cu care se învecina, atuul său care îl va diferenția de acestea fiind poziția privilegiată față de ele, față de drumurile comerciale străbătute de caravane negustorești încă din veacul stăpânirii tătare și față de celelalte târguri moldovenești.

La un moment dat, Botoșanii erau altceva decât satele din jurul lor. Este posibil ca la aceasta să fi contribuit și domnia concedând, prin privilegiu domnesc, obștii sau proprietarului așezării, dreptul de a ține acolo târg¹², prin aducerea de negustori străini, care să se alăture celor autohtoni, urmând poate un mai vechi necurmat și îndătinat obicei al locuitorilor, care se întâlneau periodic pentru a face schimb de produse, la date devenite tradiționale, posibil în anumite zile de sărbătoare, cu mult înainte ca domnia să fi simțit nevoia instituționalizării acestei practici.

¹⁰ Într-un document anterior, din 8 aprilie 1546, numele judeului este altul, anume Maniu (*DIR*, A, Moldova, veac XVI, vol. II, p. 454, nr. 413). Chiar dacă transcrierea corectă a numelui ar fi Nan, ipoteza noastră referitoare la originea ardeleană a așezării rămâne valabilă, fiind întărită de actul prin care Alexandru cel Bun dăruia doamnei sale, Marena, satul Ungureni (satul lui Nan, azi dispărut), pe Siret, lângă Vercicani (*DIR*, A, Moldova, veacurile XIV-XVII. *Indicele numelor de locuri*, întocmit de Al. I. Gonța. Ediție îngrijită și prefață de I. Caproșu, București, 1995).

¹¹ La un alt nivel, cel macrogeografic și pentru un alt areal istoric și cultural, cel occidental, a fost formulată teoria economiilor-univers, ale cărei reguli de bază, păstrând proporțiile, ar putea fi identificate și în cazul Botoșanilor (Fernand Braudel, *Timpul lumii*, vol. I, Edit. Meridiane, București, 1989, p. 14 și urm.). De asemenea, merită amintită și ipoteza referitoare la „punctul geografic central”, acel loc „în care se concentrează produsele muncii umane pentru comerț și prelucrare industrială, la formarea căruia au concurat factorii naturali (relief, soluri, climă, ape, resurse naturale etc.) și social-economici (rețeaua căilor de transport, densitatea și funcțiile economice ale așezărilor, nivelul de dezvoltare a industriei și meșteșugurilor)”; cf. Ioan V. Prăjinariu, *Târgurile din județul Botoșani în cadrul comerțului Moldovei*, partea I. *Studiu de geografie istorică*, Editura Quadrata, Botoșani, 2004, p. 18.

¹² Vezi N. Iorga, *Evoluția libertății în orașele medievale*, în vol. *Evoluția ideii de libertate*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ilie Bădescu, Editura Meridiane, București, 1987, p. 169.

Când anume s-ar fi putut petrece un asemenea moment ? În timpul domniei lui Petru Rareș, când acesta ar fi dăruit noul oraș doamnei sale Elena, așa cum arăta Nicolae Iorga¹³? Este puțin probabil, pentru că în momentul urcării lui Rareș pe tronul Țării Moldovei Botoșanii aveau deja o existență destul de îndelungată ca târg. O arată cronicile mai vechi care menționează, cu felurite privilegii, până la domnia lui Rareș, târgul Botoșanilor. O face și Iorga, publicând o scrisoare din 8 mai 1528, prin care Rareș se adresa bistrițenilor, dată „in opid(o) Botusan”¹⁴ (aceasta nu e nici prima, nici ultima dintre inconsecvențele marelui istoric).

Pentru a da un răspuns plauzibil acestei întrebări, trebuie să ne raportăm la o perioadă apropiată temporal de cea a întemeierii statului medieval al Moldovei. După perioada de recul economic și demografic datorată marii invazii tătaro-mongole, populația autohtonă a revenit la vechile obiceiuri și modul de viață de până atunci, refăcându-și locuințele sau întorcându-se la ele. Continuitatea de locuire în regiune este certificată, după cum am arătat, de mărturiile arheologice. Pe de altă parte, locuitorii acestor meleaguri erau întrucâtva protejați de codrii întinși¹⁵, ale căror resturi ajung și astăzi până la câțiva kilometri de oraș și în care se puteau refugia în timp util, știută fiind teama populațiilor turanice față de adâncimile întunecoase și păștrătoare de ascunse primejdii ale pădurilor.

Veacul stăpânirii tătare nu a avut numai urmări negative pentru spațiul est-carpatic. În primul rând, în cea mai mare parte a timpului, prezența tătarilor în această regiune nu a fost una efectivă, ci s-a exercitat prin interpuși locali, desemnați de tătari sau aleși de comunitatea locală și agreeți de ei, interpuși cunoscuți sub numele de **bascaci**¹⁶. Interesați în colectarea cât mai eficientă a dărilor de la populația autohtonă, chiar foarte scrupuloși în acest sens, ei ar fi putut contribui la organizarea unor centre dispunând de un hinterland rural suficient de dens și de apropiat încât să-și justifice existența și să economisească timpul și resursele collectorului. Un asemenea loc de colectare puteau fi și Botoșanii, ei înșiși încă așezare rurală, având însă avantajul poziționării geografice, care îi confereau statutul de centru în raport cu periferia.

¹³ Idem, *Un oraș românesc: Botoșanii*, în vol. *Botoșanii în 1932-schiță monografică*-, îngrijit de Tiberiu Crudu, Liga Culturală-Secția Botoșani, 1932, p. 2.

¹⁴ Idem, *Documente românești din Arhivele Bistriței (Scrisori domnești și scrisori private)*, partea I, București, 1899, p. XVII; vezi și Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV₂, întocmit de N. Iorga, pp. 304-305, nr. DLVII.

¹⁵ În documentul deja citat, din 15 iunie 1431, satul Catamareuți, de la marginea Botoșanilor, era menționat ca fiind situat „peste bucovină” (*DRH*, A, Moldova, vol. I, nr. 10). Cu prilejul săpăturilor arheologice de la Hudum s-au descoperit și resturi atribuite speciei *cervus elaphus* (cerb), al cărei areal actual este cel carpatin, astfel încât prezența sa acolo poate fi un semn al existenței unei întinse suprafețe împădurite ce înconjură Botoșanii (Sergiu Haimovici, *Studiul materialului paleofaunistic medieval- sec. XIV - descoperit în cătunul Hudum, județul Botoșani*, în „H.”, IX, 1994, pp. 232-233). Această „bucovină” menționată în documentul sus-citat este vechiul codru al Hârlăului, care de la Băiceni mergea spre nord până dincolo de Botoșani, în dreptul satului Cucorâni, având o lungime de 58 km și o lățime maximă de 18 km (cf. C.C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, Edit. Științifică, București, 1957, p. 44).

¹⁶ Existența acestora e dovedită și de toponimul Băscăciani-Băscacauți, care desemnează un sat situat pe Prut, numit azi Boscoteni și contopit cu Românești, jud. Botoșani (vezi Al.I. Gonța, *Indicele numelui de locuri*, p. 27).

În al doilea rând, a fost oprită expansiunea politică a regatului maghiar la est de Carpați, dar și preconizată ofensivă a catolicismului, ale cărei baze au fost retezate prin distrugerea episcopiei cumanilor. Să nu uităm că tătarii au favorizat indirect procesul întemeierii Țării Moldovei, pentru că repetatelor lor atacuri, prin trecătorile Carpaților Orientali, asupra orașelor din Transilvania și Ungaria, li s-au contrapus expedițiile militare maghiare la răsărit de Carpați, din care au rezultat marca de apărare condusă de Dragoș și mai apoi „descălecatul” lui Bogdan¹⁷.

Nu în ultimul rând, stăpânirea tătară a impus o anumită stabilitate politică („**pax mongolica**”) asigurând, ca putere centrală **de facto**, într-un spațiu încă necentralizat politic, protecția drumurilor comerciale, pe uscat și pe apă, din Europa răsăriteană, dar și dintre Europa și Asia¹⁸. Așadar, după o primă perioadă de recul, datorată impactului nimitor dintre civilizația locală, sedentară și cea războinică, nomadă, a mongolilor, a urmat o alta, de conviețuire, după normele impuse de noii stăpânitori, dar în respectul cutumelor autohtone.

Se vor relua, probabil chiar se vor intensifica, legăturile dintre populația românească intra și est-carpatică. La aceasta contribuia și complementaritatea ocupațiilor locuitorilor de pe cele două versante ale Carpaților, dar și existența unui nivel aproximativ identic, sau măcar apropiat, al dezvoltării economice și organizării sociale și politice¹⁹. Este vorba de acel „descălecat” continuu, care a acționat „ca o osmoză”, conform descrierii plastice a lui Ștefan S. Gorovei²⁰, contribuind la strângerea legăturilor dintre românii ce locuiau de o parte sau alta a munților, „descălecat” continuat și după consumarea actului întemeierii, dar nereținut în memoria colectivă sau în actele vremii.

Reînființarea episcopiei Milcoviei, la 1347, chiar dacă instituția ca atare s-a dovedit a fi efemeră, era un semnal că în acea regiune nu se mai exercita dominația tătară. În timpul în care Dragoș a condus marca de apărare din Moldova, în fond o veritabilă domnie (1347-1354)²¹, inițiatoare a unei statalități incipiente, au fost îndepărtate resturile prezenței tătare în zona dintre Carpații Orientali și regiunea Prutului, atât pe cursul său superior, în dreptul ținuturilor Dorohoi și Hârlău, cât și pe cel mijlociu, în ținuturile Iașilor și Fălciului²².

Putem presupune că necunoscutul erou eponim Botoș-Botăș a venit în Moldova fie în timpul Dragoșeștilor (1347-1363), primind de la aceștia, pentru sfat și ajutor, un teritoriu în interiorul mărcii din nord-vestul viitorului stat medieval, pentru sine și urmașii săi, pe care să îl conducă, să-l exploateze, dând cuvenitele redevențe și să îl apere ori, mai curând, a fost unul din acei numeroși **familiares** care l-au însoțit pe voievodul

¹⁷ C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, Edit. All Educational, București, 2000, pp. 281-282.

¹⁸ *Istoria Românilor*, vol.III, *Genezele românești*, p. 475.

¹⁹ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 197.

²⁰ Șt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Edit. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1997, p. 67.

²¹ În această lucrare, pentru secolul al XIV-lea, folosim cronologia principilor moldoveni propusă de Șt. S. Gorovei, *op.cit.*, p. 92.

²² C.C. Giurescu, *op.cit.*, p. 314.

maramureșean Bogdan în expediția sa victorioasă din Moldova, primind de la acesta sau cucerind cu sabia, de la urmașii lui Dragoș, o mică așezare prosperă, de mai veche locuire, căreia îi va da numele său și al apropiaților săi²³.

Credem că a fost vorba de o decizie politică și militară prin care, continuând practicile folosite în vechiul său voievodat maramureșean, Bogdan I a dorit să oficializeze un transfer temporar de putere către unul dintre însoțitorii săi de care avea nevoie, la rândul său, să îi fie credincios, într-o Moldovă abia scăpată de urmașii lui Dragoș, de tătari, dar râvnită încă de coroana angevină.

Este cunoscută existența unei aglomerări de toponime derivate din radicalul Botoș-Botăș, cu precădere în arealul corespunzător Moldovei de nord. Afluxul demografic dinspre Transilvania, prospectarea și găsirea altor locuri prielnice pentru întemeierea de așezări sau oportunitatea de a prelua, chiar și cu sabia, așezări mai vechi, aflate la un anumit nivel de dezvoltare, au putut determina un fenomen de „roire”, de desprindere din obștea satească a unor membri și de întemeiere de noi așezări²⁴, cu același nume sau ușor schimbate, la început în vecinătatea așezării matcă, apoi tot mai îndepărtate, inclusiv în regiuni cu alte caracteristici fizico-geografice.

Pe de altă parte, afluxul demografic constant dinspre Transilvania, cu momente de vârf la jumătatea secolului al XIV-lea, a putut face ca în Moldova să ajungă, concomitent sau la intervale istorice apropiate, mai mulți purtători ai aceluiași nume, fără ca între ei să existe vreo legătură de rudenie, cel puțin dovedită, care să fi dat numele lor locului în care au decis să se stabilească. Probabil că acest nume era unul destul de comun în Maramureș, dar și în restul Transilvaniei, din moment ce purtători ai săi l-au răspândit în întreaga Moldovă, ajungând și în Țara Românească, posibil tot de la un strămoș ardelean²⁵.

Unul dintre numeroșii Botoș-Botăș va ajunge în aceste locuri, unde sigur ființa o așezare mai veche, poate chiar reședința unei autorități locale, tot de origine transilvană, dar anterioară întemeierii statului, dacă e să ținem seama de existența aici, în imediata vecinătate, a satului lui Bârsan, „unde a fost jude Maniu (Nan ?)”. Alte toponime din zonă indică o destul de densă prezență transilvană (sate precum Orășeni, Popăuți, Oncani-fostul sat al lui Bârsan), ceea ce putuse asigura o omogenitate de tradiții, obiceiuri, credință, viață economică etc., favorizând în același timp continuitatea după eventuale momente de cezură impuse de diverse evenimente sau întâmplări.

²³ Este de presupus că preluând așezarea, noul proprietar sau uzufructuar al proprietății domnești îi va schimba numele, dându-i-l pe al său. Cu atât mai mult ipoteza ar fi valabilă în eventualitatea în care această preluare s-a făcut prin forță, caz în care, prin *damnatio memoriae*, vechiul nume dispare cu totul. Credem că acest moment a avut loc în timpul domniei lui Bogdan I, coincidând sau fiind foarte aproape temporal cu începuturile cancelariei moldovenești, fiind menționat, în acte care din păcate nu au ajuns până la noi, dintru început cu noul nume.

²⁴ *Istoria românilor*, vol. III. *Genezele românești*, pp. 486-487.

²⁵ La 12 aprilie 1645, într-un act de la Matei Basarab, este menționat ca martor la o tranzacție boierul Necula Botoșanul (*DRH*, B, Țara Românească, vol. XXX, întocmit de Violeta Barbu, Marieta Chipere, Gheorghe Lazăr, Edit. Academiei Române, București, 1998, pp. 129-130, nr. 97).

Odată cu consolidarea statului, crescând încrederea locuitorilor din zonele mai ferite, apropiate de versantele răsăritene ale Carpaților, o parte a lor se va fi deplasat spre zonele de deal și de șes, mai slab populate²⁶, urmând poate căile bătătorite ale unui vechi mic comerț interregional.

Din acest moment, erau întrunite toate condițiile ce ar fi putut favoriza urbanizarea așezării. Există în jur o bună densitate demografică, o periferie rurală capabilă să furnizeze forța umană și materială a dezvoltării, să determine întrunirea condițiilor necesare schimbului, să asigure o prosperitate reciprocă, sieși dar și nucleul urban în formare.

Locul în care erau situați Botoșanii, care a favorizat și o continuitate neîntreruptă de habitat, înconjurat de codri ce asigurau subzistența și scăparea în caz de pericol, dar și de dealuri ale căror pășuni îngăduiau creșterea vitelor, având în imediata apropiere pâraiele Sitnei și Dresleucei²⁷, centru economic, poate și politico-administrativ și militar pentru celelalte sate din jur, ale căror drumuri se intersectau, toate, aici, această poziție, deci, va fi consolidată din momentul în care, sub urmașii lui Bogdan I, Țara Moldovei întinzându-se de la munte până la mare va fi încorporat și teritoriul străbătut de ruta comercială care lega, prin Polonia, orașele nordice ale Hansei cu cetățile-port de la Marea Neagră și gurile Dunării, Cetatea Albă și Chilia²⁸.

Din acest moment, perspectivele așezării, până atunci oarecum limitate la un areal geografic apropiat, se deschid. Dezvoltarea sa este în relație directă cu prosperitatea economică a celor mai apropiate orașe, ele însele deja integrate într-un circuit mult mai amplu, al schimbului internațional (Suceava, Siret, Dorohoi, Hârlău, Iași), ajungând unul din locurile intermediare de popas preferate ale negustorilor ce tranzitau orașele menționate²⁹.

Continuă, în același timp, schimbul local de produse, dar și cel cu zona geografică apropiată, cu o economie complementară, fiecare dintre cele două regiuni vecine având nevoie de produsele celeilalte. Este vorba de Podișul Sucevei, generator al unei tradiționale civilizații a lemnului, olăritului, dar unde se lucrau, spre a fi comercializate în zonele de deal și de șes și țesături groase de cânepă și lână, sau de unde putea fi adusă piatră de construcție, și de Câmpia Moldovei, bogată în grâne, vite, pește,

²⁶ Legenda întemeierii Moldovei, dincolo de episodul, mai puțin credibil, cu acel prisăcar Ețco (Iașco) de lângă târgul Sucevei, descrie plastic ceea ce istoricii au acceptat mai demult, anume faptul că întemeierea Țării a avut loc dinspre nord și vest spre sud și est: „și așa de sârgu s-au lăit rumânii în gios [...]” (Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. a II-a, îngrijită de P. P. Panaitescu, 1958, p. 65).

²⁷ Se pare că în vremurile vechi debitul lor era altul, pentru că multe documente pomenesc de iazuri și mori pe Dresleuca ori pe Sitna.

²⁸ *Istoria Românilor*, vol. III, p. 588. Există și o altă opinie, conform căreia încă din timpul lui Bogdan I s-a reușit centralizarea teritoriului Moldovei dintre Carpați și Prutul superior și mijlocii (C.C. Giurescu, *op.cit.*, p. 314).

²⁹ Mai multe precizări sunt oferite de Victor Tufescu, *Un oraș în declin – Botoșanii*, p. 473. Opinii asemănătoare are și Al.I. Goța, *De la curțile cnejilor la târgurile medievale*, în vol. *Studii de istorie medievală*, p. 169.

fructe³⁰ etc. Cel mai potrivit loc în care acest schimb interregional se putea intersecta cu schimbul internațional de tranzit era oferit de Botoșani, ale cărui oportunități, deja menționate și consolidate de-a lungul vremii, nu-i puteau lăsa insensibili pe negustori, atâta vreme cât li se oferea posibilitatea de a câștiga bani mai repede și cu eforturi mai mici.

Acest lucru era și pe placul domniei, interesată în multiplicarea veniturilor sale. Spre a garanta siguranța popasului de aici și pentru a atrage, astfel, caravanele negustorești, domnul putea dispune paza locului, prin prezența permanentă a unui pâlc de oșteni, soluție mai la îndemână negustorilor decât aceea de a-și asigura, contracost, serviciile de securitate ale acestor oșteni pe toată durata călătoriei prin Moldova. Era mai convenabil și pentru domnie interesată, în acele vremuri tulburi, de constituirea unui aparat militar flexibil și ușor de întreținut, tocmai pentru că era format din oameni ai locului, care își asigurau subzistența din resurse proprii și din ceea ce li se dădea, pentru serviciul de pază, de către negustori.

Atragerea negustorilor se putea face și prin concesionarea unor locuri în vatra a ceea ce urma să fie viitorul târg, în care aceștia, odată ce se vor fi convins de posibilitățile crescânde de câștig, să-și ridice case și dughene, foarte simple la început, servind la comercializarea unor mărfuri și ca adăpost pentru intervalul în care se realiza acest lucru. Se asigura, astfel, prezența periodică, apoi permanentă, a lor, sursă de importante venituri pentru domnie. Să nu ignorăm și faptul că acești negustori, mulți dintre ei străini, venind din vestul sau nordul Europei, odată ajunși în locurile lor de origine sau de unde-și procurau marfa, dar și cu prilejul întâlnirilor din alte asemenea popasuri, înfiripate de-a lungul arterelor de tranzit comercial ale Moldovei, puteau recomanda confrăților și partenerilor de negoț siguranța și alte avantaje ale acestui popas.

În curând, casele localnicilor dovedindu-se neîndestulătoare pentru a fi închiriate ca loc de odihnă peste noapte și depozitare a mărfurilor, cei mai întreprinzători dintre ei vor ridica adăposturi cărora li se va spune hanuri, poate ca un reflex al epocii de dinainte, în care oamenii aflați în slujba tătarilor, veniți ca să strângă contribuția economică a regiunii, erau găzduiți, până la colectarea acesteia, în asemenea adăposturi mai de soi numite, de către cei familiarizați cu lumea mongolă, și caravan-seraiuri, dar cărora, pe teritoriul Moldovei, li se va spune și conace³¹.

Prin intermediul acestor hanuri, sau direct de la locuitorii din zonă, cei din caravane cumpărau provizii sau ofereau la schimb marfă de-a lor în contrapartida acestora. Asemenea provizii nu erau puține, dacă ne gândim că o caravană se putea compune din zeci de care, la fiecare dintre ele fiind înhămate patru, șase și chiar mai multe vite de povară. Urma personalul uman, compus din negustori și oamenii acestora, care putea însuma mult peste o sută de persoane.

³⁰ Victor Tufescu, *op.cit.* p. 473. Informații în legătură cu produsele meșteșugărești ce puteau fi aduse spre comercializare din zona Podișului Sucevei vezi la Ioan V. Prăjinariu, *op.cit.*, pp. 114-115.

³¹ Este interesant faptul că la un moment dat termenul de conac desemna distanța dintre două conace (popasuri), adică între două stații de cai de poștă, distanță parcursă, de obicei, întra-treia parte dintr-o zi (*Instituții feudale din țările române. Dicționar*, coord. Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, Edit. Academiei, București, 1988, p. 119).

Tot aici puteau fi înlocuite animalele oboșite sau bolnave cu altele, ale localnicilor, se puteau repara eventualele stricăciuni ale atelajelor, datorate în mare măsură drumurilor foarte proaste, se înlocuiau potcoavele cailor cu altele, făcute în ateliere locale, se reparau sau se schimbau piesele de harnașament uzate, armele, încălțărilor etc. Popasuri asemenea celui al Botoșanilor aveau și un important rol în socializarea unor oameni provenind din culturi diferite, cu mentalități, obiceiuri, rituri și ritualuri religioase dintre cele mai diverse. La urma urmei, în majoritatea târgurilor medievale moldovenești - și nu numai - se putea întâlni un asemenea conglomerat etnic și spiritual, în cadrul căruia membrii săi învățaseră să conlocuiască.

De la un timp, sporind însemnătatea economică a locului, acesta devine tot mai atractiv, în primul rând pentru comercianți, după cum, într-o dublă determinare, aflulul sporit al acestora va impulsiona dezvoltarea unor „industrii” indispensabile negustorilor aflați în tranzit și păturii urbane în formare. La un moment dat, asemenea popasuri permanentizându-se puteau genera, **de facto**, unul sau mai multe iarmaroace anuale, probabil de pe la mijlocul primăverii, când nu mai exista pericolul creșterii râurilor și inundațiilor, până spre toamnă, când încă puteau fi efectuate deplasări lungi prin aceste locuri.

Potențialul economic al zonei va atrage, de timpuriu, unii dintre cei mai versați comercianți ai timpului, armenii. Împrejurări neprielnice ale istoriei lor, începând cu secolul al XI-lea și până în primele decenii ale secolului al XIV-lea³², au dus la constituirea unei diaspore cu certe veleități comerciale, ai cărei membri puteau fi întâlniți atât în regiunile nordice ale Podoliei și Galiției, cât și la Cetatea Albă și vărsarea Dunării în mare. Rosturile lor negustorești îi vor fi adus de multe ori prin aceste locuri, încă înainte de întemeierea statului³³, familiarizându-i cu oamenii de aici și locurile lor, învățându-i să le înțeleagă, să le respecte și să le folosească spre sporirea propriului câștig obiceiurile și ocupațiile, închegând niște relații care le vor permite, mai târziu, să se așeze alături de cei cu care avuseseră, până atunci, doar legături de afaceri.

Nu împărtășim opinia lui Grigore Goilav, cum că Botoșanii ar fi o creație exclusivă a armenilor. Autorul menționat afirmă că încă pe la 1046 d.Hr., invazia în Armenia a împăratului bizantin Constantin al IX-lea (Monomachus) i-a silit pe locuitori să își părăsească țara, mulți dintre ei ajungând pe teritoriile viitoarelor state Moldova și Țara Românească³⁴, exagerându-se astfel în ceea ce privește vechimea și rolul armenilor în spațiul românesc est-carpatic. Nici un izvor istoric nu atestă un aflul în Moldova, cel puțin până în timpul domniei lui Alexandru cel Bun.

Cu voia primilor domni ai Țării Moldovei, ei ar fi putut întemeia, de-a lungul căilor de negoț, sau la întretăierea acestora, antrepozite comerciale, după modelul celor

³² Dimitrie Dan, *Armenii orientali din Bucovina*, Cernăuți, 1891, p. 3; H.Dj. Siruni, *Armenii în viața economică a țărilor române*, în „B.”, 2-3, 1939 - 1940, p. 110. De asemenea, informații în acest sens oferă și Grigore Goilav, *Armenii ca întemeietori de orașe în părțile de răsărit ale Europei*, în „R.I.A.F.”. Organ al Societății Istorice Române, X (1909), fas. 2, București, p. 235.

³³ V. Spinei, *op.cit.*, p. 202; despre posibilele căi ale infiltrării armenilor în orașele Moldovei, de-a lungul arterelor comerciale, vezi și la C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 89.

³⁴ Grigore Goilav, *op. cit.*, p. 235.

pe care le aveau deja la Caffa, Chilia, Cetatea Albă, Liov și Camenița³⁵. Acestea vor deveni nuclee ale unor colonii tot mai mari de armeni³⁶, și acolo vor fi ei primiți și așezați în număr mai mare, în vremea lui Alexandru cel Bun, în șapte orașe, printre care și Botoșanii³⁷.

Fără îndoială că stabilindu-se aici armenii au găsit o populație românească majoritară. O bună parte a ei era încă ancorată în vechile tradiții și habitudini rurale, dar numărul meșteșugarilor era de câteva ori mai mare decât în satele obișnuite, specializarea acestora era mai pronunțată și mai diversă, nemaiamintind de prezența constantă a negustorilor, întărită prin dughenele și casele ridicate aici. Ei înșiși exponenți ai civilizației urbane, dar nepregetând a se ocupa și cu agricultura și creșterea animalelor, în scopul comercializării produselor obținute astfel, cum o vor și face mai târziu în Moldova, inclusiv la Botoșani, armenii nu s-ar fi stabilit pentru totdeauna într-un loc în care nu ar fi existat potențial pentru obținerea de profituri și care nu ar fi întrunit suficiente atribute ale orașului.

Invocarea, de către același Grigore Goilav, a unor documente de proprietate din secolul al XIX-lea, prin care se vedește că târgul vechi și centrul comercial al Botoșanilor erau stăpânite de către negustorii armeni, încercându-se astfel formularea concluziei că Botoșanii ar fi fost întemeiați de către aceștia³⁸, ni se pare o întreprindere oarecum hazardată. Trecuseră deja aproape cinci secole de la ipotetica întemeiere a Botoșanilor de către armeni, răstimp în care proprietatea asupra bunurilor imobile din cuprinsul târgului fluctuase neîncetat. Sunt nenumărate documentele ce oglindesc viața urbană a Moldovei medievale și din care se observă clar faptul că proprietatea în interiorul orașului are o dinamică proprie neîntreruptă, înregistrându-se numeroase schimbări de proprietari, intra dar și interetnice și religioase, schimbări care modifică, la un moment dat, fizionomia social-economică și culturală a localității.

Faptul că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în orașe precum Fălticeni, Dorohoi, Botoșani, Hârlău, Iași se afla un număr foarte mare de evrei ne-ar putea îndemna să credem, urmând logica și argumentele lui Grigore Goilav, că evreii ar fi adevărații întemeietori ai vieții urbane din Moldova medievală, ceea ce ar fi în totală contradicție cu adevărul istoric.

Un reper în deslușirea acestui adevăr îl poate oferi faptul că nucleul de locuire armenesc, Mahalaua armenescă, așa cum e menționată în documente începând cu secolul al XVIII-lea, era în imediata apropiere a Târgului Vechi, atingându-se pe alocuri cu acesta, dar excentric față de el, cum erau și alte mahalale : Morărești, Vrăbieni, a Țigănimii, Trisfetitele etc. Este clar că venind în Botoșani armenii au fost nevoiți să accepte această locație, care îi despărțea de locuitorii mai vechi, românii. Între Mahalaua armenescă și vatra târgului se interpunea pârâul Cacainei³⁹, în a cărei imediată

³⁵ Dimitrie Dan, *op.cit.*, p. 2.

³⁶ C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, p.406.

³⁷ Grigore Goilav, *op.cit.*, p. 235.

³⁸ *Ibidem*, p. 248.

³⁹ Vezi și Victor Tufescu, *op.cit.*, p. 489.

vecinătate era imposibil să locuiești din cauza mizeriei și mirosurilor grele. Dar cel mai bine sunt ilustrate limitele vechi de locuire ale celor două etnii, română și armeană, de către bisericile reprezentative pentru fiecare dintre ele: Sf. Gheorghe și Uspenia, respectiv Adormirea Maicii Domnului (Sf. Maria) și Sfânta Treime.

Desigur că pe parcursul atâtor veacuri de conlocuire au existat interferențe între cele două comunități, de obicei armenii fiind cei care se vor extinde, cu dughenele, dar și cu casele, spre celelalte mahalale și nu invers, cumpărând sau închirind locuri de la negustorii și meseriașii români sau de alte etnii (cu acordul prealabil al vecinilor din mahala sau al membrilor breslei, după caz), ori de la cele două biserici de piatră ale acestora, cărora li se adaugă biserica, apoi mănăstirea Popăuților, proprietară a unui număr impresionant de locuri, case, crășme și dughene în cuprinsul târgului. Centrul vechi comercial al Botoșanilor era tocmai cel delimitat de ctitoriile domnești ale Elenei Rareș tot aici fiind, în opinia noastră, vatra târgului.

Botoșanii nu sunt pomeniți nici în „*Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate*”, alcătuită între 1387-1392⁴⁰, nici în privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun liovenilor, în 1408⁴¹. Probabil că așezarea era în plin proces de transformare de la popas negustoresc, având deja o oarecare tradiție, cu târg periodic dar nefixat la o dată precisă, ci depinzând de intervalele în care pe aici tranzitau caravanele și veneau cu mărfuri comercianții români din zonele de deal și de munte, la târgul propriu-zis, cu privilegiu de întemeiere de la puterea centrală.

Venirea în număr mare a armenilor și stabilirea lor la Botoșani a impulsionat considerabil un proces în plină evoluție, negustorii armeni alăturându-se celor români dar și altora, mai puțin numeroși, de alte etnii, precum și meșteșugarilor, a căror pondere începuse să crească, diversificându-se și meseriile practicate, cei mai mulți orientându-se spre satisfacerea nevoilor uzuale: dulgheri, fierari, cizmari, măcelari, cârciumari, tăbăcari, jococari, olari etc.

Conform tradiției armene, la care s-a referit și Grigore Goilav⁴², în 1418 Alexandru cel Bun ar fi primit, în șapte orașe ale Moldovei, inclusiv Botoșanii, circa 3000 de familii de armeni. Tradiția invocată este confirmată de un document din 20 septembrie 1526, de la Ștefan Voievod cel Tânăr, în care sunt menționați, la un moment dat, „armenii primiți de strămoșul Domniei mele, bătrânul Alexandru voievod cel Bun, când cursă întâi în pământul nostru moldovenesc”⁴³.

Credem că această cifră, de 3000 de familii de armeni, este exagerată, mai curând putând fi vorba de 3000 de armeni. Chiar și așa, dacă ar fi să presupunem că s-au așezat în număr egal în fiecare dintre cele șapte orașe, ar reieși că la Botoșani au sosit circa 400 de armeni. Interesant este faptul că, la fel ca la Iași, Mahalaua armenească era

⁴⁰ Cf. C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe.....*, p. 70, nota 2.

⁴¹ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, pp. 630-636.

⁴² Grigore Goilav, *op.cit.*, p. 235; și mai devreme de această dată, la 8 octombrie 1407, un hrisov de la același domn făgăduia scutiri de impozite și taxe vamale negustorilor armeni care s-ar fi stabilit în Moldova (cf. Tigran Gregorian, *Istoria și cultura poporului armean*, E.Ș., București, 1993, p. 384).

⁴³ Melchisedec, *Chronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire*, București, 1869, pp. 20-28.

delimitată, pe una din laturi, de pâraul și valea Cacainei, numai că aici, spre deosebire de Iași, îndeletnicirile armenilor erau concentrate în Târgul Vechi și nu în mahalaua propriu-zisă, care avea un rol precumpănitor rezidențial, ca o dovadă a faptului că locul de târg, de desfășurare a produselor, era mai vechi decât momentul venirii în Botoșani a armenilor, întrucât aici se aflau multe din casele localnicilor, ca și așezămintele lor de cult.

Poziționarea avantajoasă a armenilor, comparativ cu celelalte etnii, altele decât cea românească, în zonele centrale sau limitrofe centrului unor orașe precum Suceava⁴⁴, Botoșani, Iași ilustrează posibilitatea, deocamdată nedemonstrabilă și documentar, ca ea să fie urmare a unor privilegii domnești, unele mai vechi poate decât domnia lui Alexandru cel Bun. Nu ar fi fost prima manifestare de bune intenții a domnului față de această etnie, silită de împrejurări potrivnice la o perpetuă diasporă, care i-a cultivat spiritul de aventură și calitățile de abil întreprinzător. În chiar primul an de domnie, într-o vreme în care însăși ierarhia bisericească a Țării Moldovei abia primise așteptata și cuvenită recunoaștere din partea Patriarhiei constantinopolitane, la 30 iulie 1401, Alexandru cel Bun îl recunoștea ca episcop al armenilor din țara al cărei voievod era, cu Suceava ca reședință episcopală, pe Ioan (Ohanes), care îi fusese recomandat de Antonie, fostul patriarh al Constantinopolului și de Vitold, marele cneaz al Lituaniei, cel a cărui soră, Rimgaila, va deveni mai târziu soția domnului moldovean⁴⁵.

În aceste condiții, credem că trebuie reconsiderată o altă apreciere a lui Nicolae Iorga care a făcut carieră în istoriografia românească, anume aceea că „o biserică armenescă de zid, însă, nu se clădi până ce românii nu-și avură una”⁴⁶. Cu toleranța arătată și față de alte etnii pe care le-a primit și adăpostit în țara sa, domnul putea îngădui și ridicarea unei biserici de zid de către armeni, înainte chiar de a fi existat una similară a românilor⁴⁷.

În legătură cu vechimea primei biserici armene din Botoșani și acel presupus an 1350, inexistent de fapt pe nici o pisanie, cercetări arheologice recente au dus la concluzia că biserica având hramul Sfintei Marii (Adormirea Maicii Domnului), menționată într-o notiță dintr-un manuscris de la Biblioteca regală din München ca existând la 1669⁴⁸, a fost clădită după 1551, anul persecuțiilor antiarmenești ale lui Ștefăniță Rareș, pe locul unei construcții mai vechi, tot biserică și tot de zid⁴⁹. Chiar dacă cercetătorul Cătălin Hriban, care a efectuat săpăturile și a scris studiul conclusiv asupra lor, este destul de precaut în datarea acestei biserici inițiale armenești, a cărei construcție o plasează în a doua domnie a lui Petru Rareș, argumentând că o construcție mai veche de

⁴⁴ Emil Ioan Emandi, Mihai Ștefan Ceașu, *Să nu dărați dacă nu știți să construiști*, Editura „Glasul Bucovinei”, Rădăuți-Iași, 1991, p. 71.

⁴⁵ C.C. Giurescu, *op.cit.*, p. 90. Vezi și Idem, *Istoria românilor*, vol. I, p. 404; P.P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava (30 iulie 1401)*, în „R.I.R.”, IV (1934), pp. 45-46.

⁴⁶ N. Iorga, *Un oraș românesc: Botoșanii*, p. 5.

⁴⁷ Se pare, totuși, că o asemenea biserică de zid ar fi existat! Nu au fost publicate rezultatele investigațiilor arheologice efectuate la biserica Sf. Gheorghe din Botoșani de către cercetătoarea ieșeană Stela Cheptea (din păcate nu e un caz singular!), dar se pare că s-a descoperit, cu acest prilej, o fundație anterioară mai veche.

⁴⁸ Melchisedec, *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, tom I, București, 1874, pp. 31-36.

⁴⁹ Cătălin Hriban, *Cercetări arheologice la biserica armenescă „Adormirea Maicii Domnului”* în „Forum cultural”, II, nr. 3, septembrie 2002, Botoșani, pp. 14 -15.

anul 1500, anul expediției lui Jan Albert în Moldova și al bătăliei din târgul Botoșanilor, ar fi fost distrusă (atunci cum ne explicăm faptul că nu s-a întâmplat același lucru cu biserica de la Popăuți, a cărei distrugere l-ar fi afectat mult mai mult pe Ștefan cel Mare?), credem că biserica veche armenească a putut fi ridicată în anii domniei lui Alexandru cel Bun, în intervalul 1418-1432. Este greu de crezut că mai bine de o sută de ani din momentul în care s-au stabilit la Botoșani, armenii nu și-ar fi ridicat o biserică de zid, în condițiile în care dispuneau de suficiente resurse financiare pentru aceasta și se bucurau și de protecție politică, sediul episcopiei armene aflându-se chiar în reședința de scaun, dar și cea ecleziastică, a Țării Moldovei.

Venirea armenilor la Botoșani are și o altă semnificație, foarte importantă pentru istoria târgului. Ea arată că în acel moment așezarea avea deja un statut consacrat de oraș, cu târg permanent, nu numai **de facto**, ci și **de jure**. Făcuse acest lucru însuși domnul Alexandru cel Bun, care va acorda locuitorilor privilegiul de târg, cel mai probabil după 1408, anul în care dă acel privilegiu comercial negustorilor lioveni și înainte de 1418, când armenii se stabilesc în număr mare și organizat la Botoșani.

Probabil că acel privilegiu, care statua autonomia orășenilor, între limitele îngăduite de domnie, drepturile dar și obligațiile acestora în raport cu puterea centrală, a dus la o sporire considerabilă a numărului de locuitori permanenți, cărora domnia le va fi concedat, în cuprinsul dar și în hotarul orașului, suficient loc de hrană și de construcție. Se asigura, astfel, o majoritate românească și ortodoxă, chiar dacă printre noii târgoveți vor fi fiind și suficiente elemente alogene ale căror interese, de afaceri sau altele, îi vor fi legat mai demult de această așezare.

În plus, prin această măsură domnul asigura o și mai accentuată concentrare, în acel loc, a meșteșugarilor din zona rurală adiacentă. De altfel, este de presupus că mulți dintre locuitorii satelor dimprejur vor fi printre cei care, neabandonând complet vechile ocupații și nedesprinzându-se total de locul de baștină, vor beneficia de privilegiul domnesc, căpătând dreptul la o bucată de loc pe care să-și poată exercita meșteșugul în interiorul orașului. Și pentru perioade mai târzii se constată documentar faptul că oamenii din satele învecinate, având mai mult ca sigur proprietăți și în Botoșani, erau considerați târgoveți, fiind chemați ca martori la hotărnicirea unor locuri învecinate satului de baștină sau în care trăiau de mai mult timp⁵⁰.

Probabil tot în timpul domniei lui Alexandru cel Bun se va constitui și ocolul târgului, format din acele sate megieșe menționate până acum, pe unele dintre ele, aflate în proprietate particulară răscumpărându-le, făcându-le domnești și apoi alipindu-le la acest ocol. Este posibil ca primele case domnești, cele de la Popăuți, să fi fost ridicate (poate refăcute altele, și mai vechi?) tot de Alexandru cel Bun, așa cum par să indice descoperiri arheologice recente⁵¹.

⁵⁰ La 10 ianuarie 1678, printre martorii la o hotarnică sunt menționați doi „târgoveți de Botășeni”, anume Toader Buneți din Stăncești și Dumitrașcu din Epotești (D.J.A.S., Documente, 241/1).

⁵¹ Protosinghel Luca Diaconu, *Noi descoperiri arheologice la Mănăstirea „Sf. Nicolae Domnesc” Popăuți-Botoșani*, în „Forum cultural”, anul II, nr. 3, septembrie 2003, Botoșani, p. 11. Rămânem circumspecți față de atribuirea acestuia ipoteticului vornic de târg.

Lunga, tihnită și plină de împliniri domnie a lui Alexandru cel Bun i-a permis acestuia desăvârșirea organizării statale a Țării Moldovei, dându-i alcătuirea administrativă, religioasă, militară și juridică într-un chip atât de împlinit încât cei 25 de ani de zbucium ce au urmat morții sale, până la urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare, n-au putut-o distruge.

O expresie a preocupărilor domnului de optimizare a administrației, colectării veniturilor și apărare a țării, constituirea unei adevărate rețele de curți domnești, în târguri precum Hârlău, Iași, Vaslui, Bârlad⁵², cărora li se adaugă, probabil, case domnești la Dorohoi și, bineînțeles, mai vechea reședință din cetatea de scaun a Sucevii, ar părea ilocică dacă am ignora Botoșanii ca loc de popas domnesc în care să se fi ridicat curți asemănătoare, construcții nu neapărat asemănătoare, cât mai ales funcționale și adaptate necesității de a servi ca loc temporar de popas al domnului, dar și de reședință a vornicului de târg, eventual și a slujbașilor domnești din subordinea acestuia.

Odată structurate articulațiile urbane ale Botoșanilor, ele se vor dovedi atât de solide încât vor rezista numeroaselor vicisitudini care se vor abate asupra sa, începând cu raidul tătarilor din 1439. După un sfert de veac în care urmașii marelui voievod, în permanentă competiție pentru dobândirea și păstrarea tronului Țării Moldovei, au arătat mai puține preocupări de stimulare a dezvoltării urbane, un nepot al acestuia, Ștefan cel Mare, va continua ceea ce bunicul său izvodise la Botoșani: va reface curțile domnești și va ridica biserica având hramul Sf. Nicolae, la un an după ce făcuse același lucru la Dorohoi, clădind alăturat și un turn clopotniță, din care se puteau scruta zărilor, în căutarea eventualilor atacatori și prin bătăi de clopot puteau fi avertizați de pericol târgoveții. Grija domniei pentru aceștia se vădește și din poziția aleasă pentru clădirea caselor domnești, mai târziu și a bisericii: la marginea târgului, departe de larma și mirosurile de acolo⁵³, dar urmărindu-se și ca târgoveților să le rămână suficient spațiu pentru îndestularea lor prin negoț și meșteșuguri, pentru case, pentru locuri de fânaș și țarină în hotarul târgului.

În prelungirea demersului inițiat de Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare va mări și consolida ocolul domnesc al târgului, în acord cu noile realități economice și demografice și cu resorturile centralizatoare ale politicii sale⁵⁴.

Peste un alt număr de ani, la aproape un veac și jumătate de existență ca târg, doamna Elena Rareș va desăvârși chipul urban medieval al Botoșanilor cu cele două ctitorii domnești, bisericile Sf. Gheorghe (probabil construită pe locul alteia mai vechi⁵⁵) și Uspenia,

⁵² *Istoria Românilor*, vol. IV, *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*, sub redacția acad. Ștefan Ștefănescu și acad. Camil Mureșanu, E.E., București, 2001, p. 294. La Hârlău, anterior domniei lui Alexandru cel Bun, fusese curtea buncii acestuia dinspre tală, Margareta-Mușata, curte atestată la 1 mai 1384: „curia matris nostre carissime” (Mihai Costăchescu, *op.cit.*, vol. I, pp. 5-6).

⁵³ *Vezi supra* nota 51, Victor Tufescu, *op.cit.*, p. 478.

⁵⁴ Despre preocupările lui Ștefan cel Mare în acest sens vezi C.Cihodaru, *Refacerea ocoalelor, cetăților și curților domnești în a doua jumătate a secolului XV-lea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, Edit. Academiei. București, 1968, p. 268 și urm.

⁵⁵ *Vezi supra*, nota 47.

ășezate parcă în calea celor ale armenilor, chiar în anii în care fiul său, Ștefăniță Rareș, dezlănțuise la Botoșani și în alte orașe ale Moldovei o aprigă persecuție antiarmenească⁵⁶.

Ce **concluzii** se pot desprinde, prin urmare, la capătul acestor rânduri? Mai întâi, faptul că așezarea este anterioară întemeierii statului medieval al Moldovei, aici existând, cu mult înainte, o zonă de locuire neîntreruptă, fapt certificat de sondajele arheologice. Numele actual al așezării, Botoșani, va fi dat mai târziu, probabil în timpul unuia din cei doi descălecători, mai curând Bogdan I, de către unul din însoțitorii săi. Acesta, luând în stăpânire așezarea în virtutea unui vechi principiu de drept medieval, „jus gladii”, va face să dispară numele vechi („damnatio memoriae”), înlocuindu-l pentru totdeauna cu al său.

Topice precum Bârsan („satul lui Bârsan”), Popăuți, Orășeni arată un aflus de români transilvăneni în regiune. Aceste sate, cărora li se adaugă Huhurezii (devenit apoi Tulbureni), Cătămărăști, Teișori, Stăuceni, Măscăteni, Onțeni, Necșeni, posibil și Ruși și Tătărași, erau dispuse la distanțe mici, relativ egale, de jur împrejurul Botoșanilor, devenit în timp centrul periodic al unui mic comerț local.

Ulterior, în acest loc se va dezvolta schimbul interregional de produse, negustori, dar și simpli locuitori ai zonei geografice de podiș a Sucevei aducând aici materii prime, excedentare în locul din care veneau, dar și produse finite ale unei „industrii” specifice, luând la schimb din prisosul de marfă și materii prime al locuitorilor din Câmpia Moldovei, aduse spre desfacere la Botoșani, devenit loc tradițional de întâlnire.

O contribuție însemnată la permanentizarea acestor întâlniri par să fi avut tătării care, din considerente fiscale, au fost interesați în crearea unor centre de colectare de bani și produse din zonele adiacente, folosite ca loc de întâlnire în scopuri comerciale, după ce semnificația lor inițială se estompase.

Constituirea statului medieval va aduce schimbări în destinul așezării. Va urma o perioadă de prefaceri într-un ritm alert, datorată situării Botoșanilor în apropierea unor centre urbane de mai veche tradiție (Suceava, Siret, Dorohoi, Hârlău), dar și la intersecția celor mai importante dintre arterele comerciale de tranzit ale Moldovei.

Dezvoltarea Botoșanilor fiind în interesul domniei, aceasta a și încurajat-o prin măsuri specifice, deja menționate, care au făcut un obicei din prezența periodică aici a caravelor de negustori. În paralel, lângă locul unde se efectuau tranzacțiile comerciale, se va înfiripa o așezare întrucâtva diferită de cea veche: hanuri, case mai spațioase, ateliere, adăposturi mari, înfărcuite, pentru animale, dughene improvizate de unde cei aflați în tranzit puteau cumpăra, sau lua la schimb, hrană și tot ceea ce le putea fi util pentru următoarea etapă de călătorie.

Oportunitățile pe care un asemenea loc, însușit de domnie după principiul de neîncălcăt „dominium eminens”, le putea oferi pentru un comerț prosper, au putut determina prezența repetată aici a armenilor, poate cei mai tenace și mai pricepuți negustori ai epocii de atunci din aceste părți ale Europei. Primiți în 1418, de către

⁵⁶ Se pare chiar că materialul rezultat în urma demolării bisericii armenesti a fost folosit la ridicarea celor două biserici ale Doamnei Elena, ceea ce ne poate da o idee despre mărimea acestui edificiu (Cătălin Hriban, *op.cit.*, p. 14).

Alexandru cel Bun, în șapte orașe ale Moldovei, printre care și Botoșanii, ei veneau deja într-o așezare care primise, de la același domn, hrisovul de târg **până** la acea dată.

Venirea lor a impulsionat direct, dar și indirect, evoluția urbană a Botoșanilor, stimulând spiritul concurențial, determinând un nou avânt al ocupațiilor agricole și pastorale, nu atât pentru consum propriu cât, mai ales, pentru comerț, dar și o dezvoltare rapidă și o specializare accentuată a meșteșugurilor capabile să susțină necesitățile crescânde ale unei comunități mai mari și cu un ritm de viață mai alert.

Nu armenii au întemeiat târgul Botoșanilor, ei doar s-au așezat aici când acesta deja exista, o dovadă constituind-o numele românesc al așezării⁵⁷, dar și poziția lor excentrică perimetrului târgului vechi, chiar dacă în imediata apropiere a acestuia.

Coroborând mai multe informații și conjuncturi, am ajuns la concluzia că Botoșanii devin târg, cu privilegiu de la domnie, după 1408 și înainte de 1418⁵⁸. După 1418, când s-au stabilit în număr mai mare și pentru totdeauna la Botoșani, armenii și-au putut ridica și o biserică de zid la marginea târgului, având posibilitățile materiale necesare și - mai presus de ele - aprobarea domniei și a mitropolitului țării. Probabil că tot în această perioadă, date fiind numărul mare al lor și necesitatea unei optime centralizări fiscale și coordonări administrative, comunitatea armeană va primi de la domnie dreptul de a fi reprezentată în relațiile cu aceasta, cu dregătorii și slujbașii săi, dar și cu membrii comunității române, de un șoltuz, menționat în documentele mai târzii sub forma *șoltuzul armenesc*⁵⁹.

Satele împrejmuitoare, din mijlocul cărora se ridicaseră Botoșanii, vor fi alipite, ca ocol al târgului, de către același domn, în cadrul preocupărilor sale mai largi, de statornicire a unor realități și raporturi benefice pentru țară și pentru domnie. Și pentru că în timpul lungii perioade în care a fost pe tronul Țării Moldovei vor fi ridicate curți domnești la Iași, Vaslui, Bârlad, poate și Dorohoi, ne putem gândi că niște case domnești, măcar, s-au putut construi la marginea târgului, la Popăuți.

Se poate constata cât de importantă a fost, pentru Botoșani domnia lui Alexandru cel Bun, ale cărui preocupări și priorități concordând cu evoluția așezării, pe care au și potențat-o, au dus la desprinderea acesteia din situația de sat și la dezvoltarea ulterioară a sa ca oraș, atât de bine încheșat și beneficiind și de niște circumstanțe favorizante încât va fi unul din târgurile importante ale Moldovei, într-atât de important cât să poată fi dăruit ca apanaj Doamnelor Țării.

Aparent, evoluția Botoșanilor de la sat la oraș a fost una explozivă, foarte rapidă pentru ritmul aceluși timp istoric, derulându-se pe întinderea a aproximativ jumătate de veac. În fapt, ea a fost consecința unor acumulări de durată, a unor conjuncturi favorabile, sesizate și exploatate de domnie în propriul folos, dar și al așezării.

Există în istorie momente în care transformările se succed într-o cadență ce depășește ritmul normal al evului. De cele mai multe ori, ele au finalități negative (dispariția

⁵⁷ N. Grigoraș, *Dregătorii târgurilor moldovenești și atribuțiunile lor până la Regulamentul Organic*, Iași, 1942, p. 74.

⁵⁸ Vezi mai sus notele 41 și 42.

⁵⁹ La 8 martie 1670, martori la vânzarea unei părți din Unțeni sunt „Costachie, șoltuzul cel rumânescu” și „șoltuz Ivan cel armenescă” (D.J.A.S., Documente, pach. 302/8).

unor așezări, nimicirea unei etnii, stingerea unei dinastii, aneantizarea unei culturi până atunci înfloritoare etc.), dar câteodată, precum în cazul Botoșanilor, direcția acestora se îndreaptă spre efecte benefice. Mai mulți factori favorizanți (fizico-geografici, economici, politico-administrativi sau pur și simplu conjuncturali) întâlnindu-se și conlucrând printr-o fericită sincronie, au putut da Botoșanilor un chip, un destin și rosturi noi.

Buna și chibzuia lucrare a lui Alexandru cel Bun întru nașterea și propășirea târgului a fost continuată de doi urmași vrednici ai săi. Primul dintre ei a fost Ștefan cel Mare, care va rotunji prin noi danii ocolul târgului, va reface casele domnești, zidind acolo curte și biserică frumoasă de piatră pentru sine, dar mai ales pentru Doamna sa, Maria Voichița, căreia, în compensarea simbolică a averilor lăsate în Țara Muntenească, de unde-i era baștina, dar și pentru alinarea dorului și a unor amintiri dureroase legate de destinul neamului său, îi va fi dat ca apanaj târgul și ocolul acestuia, de la care fapt Botoșanii vor mai fi numiți și Târgul Doamnei. Al doilea va fi Petru Rareș, prin Doamna sa, Elena Despotovna, cum îi plăcea să-și zică dintr-un moștenit orgoliu al unei ascendențe glorioase, Doamnă din a cărei evlavie și dragoste de locuri s-au izvodit cele două lăcașuri, cu hramul Sf. Gheorghe, respectiv al Uspeniei, încheindu-se un triumphi circumscriș orașului medieval, asigurând totodată împlinirea prin sacru a locuitorilor săi.

REPÈRES SUR LA FONDATION DE LA VILLE DE BOTOȘANI: ALEXANDRE LE BON, ÉTIENNE LE GRAND, PIERRE RAREȘ (RÉSUMÉ)

L'emplacement où le bourg de Botoșani a été fondé a une ancienneté beaucoup plus grande que la première attestation documentaire. Aux environs de la petite ville, à distances réduites, relativement égales, qu'on pouvait parcourir aller-retour pendant une seule journée, s'étaient constitués des villages pour lesquels Botoșani constituait un centre économique, administratif, politique, militaire et religieux.

Dans cette région, le bourg de Botoșani semble avoir eu, pour une certaine période, le même statut que celui des villages qu'il avoisinait, son évolution ultérieure vers le statut de petite ville étant due à sa position géographique, au carrefour des routes commerciales locales, régionales et internationales.

La naissance de Botoșani, comme petite ville aux privilèges princières, est due à Alexandre le Bon, sous l'ordre duquel on avait probablement élevé les Cours princières de Popăuți et on leur avait donné, pour qu'elles pussent s'entretenir, un domaine formé de quelques villages avoisinés. Étienne le Grand allait faire construire l'Église princière « Saint Nicolas », sur l'emplacement d'une autre église, plus ancienne, il y allait faire réaménager les cours princières et reconsolider le domaine de la petite ville. Pendant le règne de Pierre Rareș, sa femme, Hélène, allait faire édifier deux autres églises qui parachevaient le contour de petite ville à cette localité: l'Église « Saint Georges », sur une fondation plus ancienne, et l'Église « Uspenia ». On consacrait ainsi le statut de Botoșani, en tant que ville de la Princesse, statut acquis dès l'époque de Maria-Voichița, la femme d'Étienne le Grand.